

ZAZACA'DA GÖRÜLEN GEÇMİŞ ZAMAN KİPİNİN ÇEKİMİ

Ayetullah KARABEYESER*

Özet

Zazacanın yazılı bir dil haline gelmesi ve dil ile ilgili kuralların tespiti noktasında her ne kadar son yirmi – otuz yılda önemli çalışmalar yapılmışsa da, hâlâ yolun başında olduğu söylenebilir. Özellikle dilbilgisi alanında yapılan çalışmaların büyük bir kısmı sadece bir lehçe ya da ağızla sınırlı tutulmuştur. Bunun yanında Zazacanın farklı lehçe ya da ağızlarını ele alarak yazılmış daha kapsayıcı dilbilgisi eserleri de mevcuttur. Şimdiye kadar yapılan çalışmalar, bu alan ile ilgili literatüre önemli katkılar sunmuş olsa da, tüm bölgeleri kapsayabilecek ortak bir formun ortaya çıkması henüz sağlanamamıştır. Bu çalışmada Zazacanın görülen geçmiş zaman kipi ele alınacak ve Zazacanın üç temel diyalektinde (Merkez, Güney ve Kuzey) bu kipin kullanımı incelenecektir. Bu kipin kullanımındaki farklılıklar ve ortaklıklar tespit edilmeye çalışılacak, ortak bir forma ulaşmanın yolları aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Görülen Geçmiş Zaman, Dilbilgisi, Zazaca Dialektler, Zazaca

THE CONJUGATION OF THE VERB IN THE PERFECT TENSE IN ZAZAKI

Abstract

Though many substantial studies have been done in the last decades to bring in a written form to Zazaki, one can say that the language is in the threshold of a written literature. A considerable part of the grammar studies is only about specific areas. There are also some comprehensive studies which deal on the various dialects and accents of the language. Even though the works done until today contribute the literature a lot there is not a common form containing all the regions. I will examine the perfect tense and analyze the three dialects-Central, South and North-of Zazaki. I will compare the usage of this tense and try to reach a common form.

Key Words: Grammar, The Perfect Tense, tense, Zazaki, Zaza Dialects

Giriş

Zazacaya dair ilk dilbilimsel çalışmalar Rus Dilbilimci Peter İvanovic Lerch tarafından yapılmıştır. 1856 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki Kırım Savaşı'nda Ruslara esir düşen askerler arasında, Osmanlı ordusunda savaşan Zazalar da bulunmaktadır. Rusya Bilimler Akademisi tarafından gö-

* Öğr. Gör., Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümü

revlendirilen Peter Lerch, bu askerlerin farklı bir dilde konuştuklarını tespit ederek, bunlara dair dil derlemeleri yapmıştır.¹ 1906'da Batı İrani dillerinin dokümantasyonu ve dilbilimsel analizi için görevlendirilen Oskar Mann, Zazacanın özellikle Siverek ve Kor (Bingöl) yörelerinden o zamana kadarki en geniş derlemesini gerçekleştirmiştir (Almanca tercümeleriyle birlikte 91 sayfa, 5 ağız). Bu derleme, O. Mann'ın ölümünden sonra İranolog Karl Hadank'ın da ağızlar üzerine yazdığı gramer analiziyle birlikte 1932'de Leipzig'de kitap olarak yayınlanmıştır.²

Bu çalışmalardan sonra Batılı dilbilimcilerin Zazacaya olan merakı artmış ve bu alandaki çalışmalar artarak devam etmiştir. Bu bağlamda Terry L. Todd 1985 yılında, Ludwig Paul 1998 yılında, Zazaca grameri konu edinen tezler hazırlamışlardır. Mezkur iki dilbilimci dışında Jost Gippert, Eberhard Werner, Heiner Eichner, Werner König, C. M. Jacobson gibi araştırmacılar ve dilbilimciler de Zazaca üzerine dilbilimsel çalışma yapmıştır.³

Bu çalışmaların yanı sıra, 1970'lerin sonunda yayımlanan dergilerde, Zazacaya dair temel dilbilgisi konularına yer verildiğini görmekteyiz. Bu çalışmalar gramer kurallarının araştırılması ve bunların analiz edilmesi açısından önem arz etmektedir. 1980 yılında üçüncü sayısı çıkan Tirêj isimli dergide, Pankisar Zerteng imzası ile "Zazakiyê Ezirgani û Diyarbekur"⁴ isimli bir yazı yer almakta ve bu yazıda Zazacanın Erzincan ve Diyarbakır ağızları, ses özellikleri ile Zazaca zamirler ve fiil takıları incelenmektedir. İlk sayısı 1983 yılında Paris'te yayınlanan *Hêvî* (Umut) isimli dergide, Zazacaya ayrılan sayfalarda benzer yazılar yer almıştır. *Hêvî*'nin ilk sayısında yer alan *Dimilkî de Lêkerê Hevdudanî*⁵ başlıklı yazıda Zazaca birleşik fiiller ele alınmış ve birleşik fiilin yapımında yer alan ekler incelenmiştir. Yine aynı derginin ikinci sayısında *Dimilkî Miyan di Ciyaya Vatişan*⁶ başlıklı yazıda ise Zazacanın konuşulduğu bölgelerdeki ses ve yazım farklılıkları ele alınmıştır. 1980 sonrasında Zazaca yazınının gelişmeye başladığı Avrupa'da bu çalışmaların her geçen gün arttığını görmekteyiz. Ebubekir Pamukçu'nun çıkardığı *Ayre* ve *Piya* dergilerinde gramer konularının ele alındığı yazıları görmek mümkündür. İlk sayısı 1997 yılında İsveç'te yayınlanan, 2003'ten itibaren yayın hayatına İstanbul'da devam eden ve şu ana kadar 47 sayı ile okuyuculara ulaşan *Vate* dergisinde Zazaca dilbilgisi ile ilgili önemli çalışmalar yer almıştır. Yine Av-

1 Murat Varol, "Cumhuriyetten Günümüze Zazaca'nın Eğitim Faaliyetleri İçerisindeki Durumu", *Turkish Studies*, Cilt:10/3, 2015, s. 1074.

2 Mesut Keskin, "Zaza Dili", *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, 2015, s.98.

3 Murat Varol, a.g.m., s. 1074.

4 Pankisar Zerteng, "Zazakiyê Erzirgani û Diyarbekur", *Tirêj*, Sayı:3, 1980, s. 7-15.

5 Malmisanij, "Dimilkî de lêkerê hevdudanî", *Hêvî*, Sayı:1, Paris 1983, s.67-82.

6 Malmisanij, "Dimilkî Miyan di Ciyaya Vatişan", *Hêvî*, Sayı:2, Paris 1984, s.86-103.

rupa'da yayımlanan bir diğer dergi olan *Çıme*⁷ dergisi ile diğer birkaç Zazaca dergide dilbilgisi ile ilgili çalışmalara yer verildiği görülmektedir.

Bu ilk dönem çalışmalarının ardından, Zazaca gramer ile ilgili konuların artık dergilerden ziyade, kitap çalışması olarak ele alındığını görmekteyiz. Günümüzde Zazacanın konuşulduğu farklı bölgelere ait yirminin üzerinde gramer kitabı yayımlanmıştır. Çeko Kocadağ⁸, Jacobson⁹, Koyo Berz¹⁰, Roşan Lezgin¹¹, Serkan Oğur¹², Mesut Keskin¹³, Said Verroj¹⁴, Haydar Şahin¹⁵, Sebahattin Gültekin¹⁶ ve M. Malmisanij'in¹⁷ hazırladığı gramer kitapları bunlardan birkaçıdır.

Zazacanın grameri günümüzde çokça araştırılan ve üzerinde durulan konular arasında yer almaktadır. Her geçen gün Zazacanın farklı bölgelerindeki yazım dili incelenmekte ve yazım kurallarının belirlenmesine yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Bununla birlikte henüz bölgeler arası ortak formların oluşmaması veya yaygınlık kazanmaması, bütün bölgeleri kapsayan ortak bir gramer yapısının ortaya çıkmasını zorlaştırmaktadır.

1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi

Bu zaman dilimi Zazaca kaynaklarda *Demo Viyarteyo Diyar*, *Demewo Verêno Vinaye*, *Mazi Qarib / Fîlê Dema Şıayi* gibi farklı adlarla yer almıştır. Görülen geçmiş zaman kipi, özel kullanımları dışında, genel olarak fiildeki oluş ve kılışın söylendiği andan yani içinde bulunulan zamandan daha önceki bir zamanda bitmiş, tamamlanmış olduğunu gösteren bir zaman kesimini içine alır. Bu zaman kesimindeki oluş ve kılışın bitmişliğine, konuşan ya tanık olmuştur; bitmişlik onun gözleri önünde gerçekleşmiştir. Yahut da bu bitmişlik konuşanın kesin bilgi ve kanısına dayanmaktadır. Bu bakımdan konuşan tarafından görülmemiş olsa da gerçekleştiği görülmüş kadar kesin

- 7 Asmêno Bêwayir, "Zazaca'da -ê Ünlüsünün Kullanımı ve Yazım Hataları", *Çıme*, Sayı:4, 2006, s. 24-31.
- 8 Çeko Kocadağ, *Razarê Dimulki-Türkçe Açıklamalı Zazaca Gramer*, Almanya 1997.
- 9 C. M. Jacobson, *Zazaca Okuma Yazma El Kitabı*, Tij Yayınları, İstanbul 1999; *Rastrustena Zonê Ma - Zazaca Yazım Klavuzu*, Tij Yayınları, İstanbul 2001.
- 10 Koyo Berz, *Gramerê Zazaki*, İremet Yayınları, Stockholm 2002.
- 11 Roşan Lezgin, *Dersê Zıwanî*, Roşna Yayınevi, Diyarbakır 2012.
- 12 Serkan Oğur, *Farsça-Zazaca-Kurmancca Mukayeseli Gramer ve Temel Sözlük*, Yazılama Yayınevi, İstanbul 2014; *Zazakî/Kirmanckî Destûr (Gramer) Be Qesey Kerdenê*, Yazılama Yayınevi, İstanbul 2014.
- 13 Mesut Keskin, *Zonê Ma Zanena?*, Geoaktif Yayınları, İstanbul 2012.
- 14 Seid Verroj, *Veracêkerdena Gramerê Zazakî û Kurmanckî/Hevberkîrtina Gramera Zazakî û Kurmanckî*, Ava Yayınları, İstanbul 2014.
- 15 Haydar Şahin, *Ebe Vatena Tırki Kitabê Musaena Zazakî-Türkçe Açıklamalı Zazaca Öğrenme Kitabı*, Fam Yayınları, İstanbul 2013.
- 16 Sebahattin Gültekin, *Ro Ser Zarawayê Kirmanckî Xebata Gramerî*, İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2010.
- 17 M. Malmisanij, *Kurmancca ile Karşılaştırmalı Kurmancca (Zazaca) Dilbilgisi*, Vate Yayınevi, İstanbul 2015.

olarak bilinen ve kaynaklarda tarihe geçmiş bulunan belgeler bu kiple karşılır.¹⁸

Türkçe'de görülen geçmiş zaman kipi ünlü ve ünsüz uyumuna göre -dı / -di / -du / -dü / -tı / -ti / -tu / -tü formlarından biri olur ve sonuna şahıs eki getirilir; ancak *Zazaca*'da durum Türkçe'ye göre biraz daha teferruatlı görünmektedir. Türkçe'de özne veya nesnenin durumu fiil çekimini herhangi bir şekilde etkilemezken, *Zazaca*'da fiilin durumunu hem özne hem de nesne belirleyebilmektedir. *Zazaca*'da geçmiş zamanın geçişli cümlelerinde, öznenin hiçbir önemi yoktur, çekimi belirleyen nesnedir. Yani nesnenin eril-dişilligi ya da tekil-çoğulluğu fiilin çekimini belirler. Bununla birlikte fiilin geçmiş zaman kökünün sesli ya da sessiz harfle bitmesi de bazı ağızlarda etkili olmaktadır.

Aşağıda *Zazaca*'da görülen geçmiş zaman kipinin nesnenin durumuna göre nasıl değişiklikler gösterdiği tablolar halinde incelenecektir.¹⁹

1.1.Nesne Eril, Fiil Sessiz Harfle Biterse

Nesne eril olur ve fiil sessiz harf ile biterse, tüm bölgelerde geçmiş zaman kökü ek almadan çekimlenir. Tablodaki bazı sütunlarda nesne belirtilmemiş olsa da, eril nesneye göre çekim yapılmaktadır.

Kuzey Diyalekti		Merkez Diyalekti		Güney Diyalekti	Önerilen Form	
1.Tekil Şahıs	Mi wend (Ben okudum)	Mi o ard (Ben onu getirdim)	Mı nuşt (Ben yazdım)	Mı ard (Ben getirdim)	Mı werd (Ben yedim)	Mı kitab wend (Ben kitap okudum)
2.Tekil Şahıs	To wend (Sen okudun)	To o ard (Sen onu getirdin)	Tu nuşt (Sen yazdın)	-	To werd (Sen yedin)	To kitab wend (Sen kitap okudun)
3.Tekil Eril Şahıs	Ey wend (O okudu)	Ey o ard (O onu getirdi)	Yi nuşt (O yazdı)	-	Ey werd (O yedi)	Ey kitab wend (O kitap okudu)
3.Tekil Dişil Şahıs	Aye wend (O okudu)	Aye o ard (O onu getirdi)	Yê nuşt (O yazdı)	-	Ay werd (O yedi)	Ay kitab wend (O kitap okudu)
1.Çoğul Şahıs	Ma wend (Biz okuduk)	Ma o ard (Biz onu getirdik)	Ma nuşt (Biz yazdık)	-	Ma werd (Biz yedik)	Ma kitab wend (Biz kitap okuduk)
2.Çoğul Şahıs	Şima wend (Siz okudunuz)	Şima o ard (Siz onu getirdiniz)	Şima nuşt (Siz yazdınız)	-	Şima werd (Siz yediniz)	Şima kitab wend (Siz kitap okudunuz)
3.Çoğul Şahıs	İnan wend (Onlar okudular)	İnan o ard (Onlar onu getirdiler)	Yin nuşt (Onlar yazdılar)	-	İnan werd (Onlar yediler)	İnan kitab wend (Onlar kitap okudular)

Tablo 1: Nesne Eril, Fiil Sessiz Harfle Bitiyor

18 Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 527.

19 Tablolarda, Kuzey diyalekti için Munzur Çem ve Deniz Gündüz, Merkez diyalekti için Abdülaziz Beki ve Harun Turgut, Güney diyalekti için ise Fahri Pamukçu'nun gramer kitapları esas alınmıştır. Tablolarda Kuzey diyalekti ile ilgili sütunların birincisi Çem'e ikincisi ise Gündüz'e; Merkez ile ilgili sütunlarda ilk sütun Beki'ye ikinci sütun ise Turgut'a ait olacaktır. Güney ile ilgili sütun ise Pamukçu'ya işaret edecektir.

1.2.Nesne Dışıl, Fiil Sessiz Harfle Biterse

Kuzey diyalektinde nesnenin dışılığının belirtilmesi için fiilin sonuna *-e* eki getirilmektedir. Diğer diyalektlerde fiil kökünde herhangi bir değişiklik olmamaktadır. Birinci sütunda alıntı yapılan cümlelerde nesne açık bir şekilde belirtilmemiştir; ancak fiil çekimine bakıldığında okunan şeyin dışıl bir öğe olduğu anlaşılmaktadır.

Kuzey Diyalekti		Merkez Diyalekti		Güney Diyalekti	Önerilen Form	
1.Tekil Şahıs	Mi wend+e (Ben okudum)	Mi a ard+e (Ben onu getirdim)	Mı sa werd (Ben elmayı yedim)	Mı ard (Ben getirdim)	Mı sa werd (Ben elmayı yedim)	Mı sa werd (Ben elmayı yedim)
2.Tekil Şahıs	To wend+e (Sen okudun)	To a ard+e (Sen onu getirdin)	Tu sa werd (Sen elmayı yedin)	-	To sa werd (Sen elmayı yedin)	To sa werd (Sen elmayı yedin)
3.Tekil Eril şahıs	Ey wend+e (O okudu)	Ey a ard+e (O onu getirdi)	Yi sa werd (O elmayı yedi)	-	Ey sa werd (O elmayı yedi)	Ey sa werd (O elmayı yedi)
3.Tekil Dışıl Şahıs	Aye wend+e (O okudu)	Aye a ard+e (O onu getirdi)	Yê sa werd (O elmayı yedi)	-	Ay sa werd (O elmayı yedi)	Ay sa werd (O elmayı yedi)
1.Çoğul Şahıs	Ma wend+e (Biz okuduk)	Ma a ard+e (Ben onu getirdim)	Ma sa werd (Biz elmayı yedik)	-	Ma sa werd (Biz elmayı yedik)	Ma sa werd (Biz elmayı yedik)
2.Çoğul Şahıs	Şıma wend+e (Siz okudunuz)	Şıma a ard+e (Siz onu getirdiniz)	Şıma sa werd (Siz elmayı yediniz)	-	Şıma sa werd (Siz elmayı yediniz)	Şıma sa werd (Siz elmayı yediniz)
3.Çoğul Şahıs	İnan wend+e (Onlar okudular)	İnan a ard+e (Onlar onu getirdiler)	Yın sa werd (Onlar elmayı yediler)	-	İnan sa werd (Onlar elmayı yediler)	İnan sa werd (Onlar elmayı yediler)

Tablo 2: Nesne Dışıl, Fiil Sessiz Harfle Bitiyor

1.3.Nesne Eril, Fiil Sesli Harfle Biterse

Nesne eril ise ve fiilin sonu da sesli bir harf ile bitiyorsa, bu durumda fiilin geçmiş zaman kökü herhangi bir değişikliğe uğramadan sade haliyle kullanılır.

Kuzey Diyalekti		Merkez Diyalekti		Güney Diyalekti	Önerilen Form	
1.Tekil Şahıs	Mi goşt têv da (Ben eti karıştırdım)	-	Mı wu musna (Ben ona öğrettim)	Mı wı tersna (Ben onu korkuttum)	Mı goşt birna (Ben eti kestim)	Mı la birna (Ben ipi kestim)
2.Tekil şahıs	-	-	Tu wu musna (Sen ona öğrettin)	-	To goşt birna (Sen eti kestin)	To la birna (Sen ipi kestin)
3.Tekil Eril Şahıs	Ey defter rusna (O defteri gönderdi)	-	Yi wu musna (O ona öğretti)	-	Ey goşt birna (O eti kesti)	Ey la birna (O ipi kesti)
3.Tekil Dışıl Şahıs	-	-	-	-	Ay goşt birna (O eti kesti)	Ay la birna (O ipi kesti)
1.Çoğul Şahıs	-	-	Ma wu musna (Biz ona öğrettik)	-	Ma goşt birna (Biz eti kestik)	Ma la birna (Biz ipi kestik)

2.Çoğul Şahıs	-	-	Şıma wu musna (Siz ona öğrettiniz)	-	Şıma goşt bırna (Siz eti kestiniz)	Şıma la bırna (Siz ipi kestiniz)
3.Çoğul Şahıs	Domanan bahçe awe da (Çocuklar bahçeyi suladı)	-	Yin wu musna (Onlar ona öğretti)	-	İnan goşt bırna (Onlar eti kestiler)	İnan la bırna (Onlar ipi kestiler)

Tablo 3: Nesne Eril, Fiil Sesli Harfle Bitiyor

1.4. Nesne Dişil, Fiil Sesli Harfle Biterse

Burada fiil çekiminde iki farklı durum görülmektedir. Merkez diyalektinin birinci sütununda görünen birinci durumda nesnenin dişillığının fiil üzerinde herhangi bir etkisi yoktur. Aynı tablonun diğer sütunlarında ise fiilin geçmiş zaman kökündeki son ses *-a* değişmekte ve *-ê* olmaktadır. Birinci sütunda *dayış*, *rusnayış* ve *pernayış*, dördüncü sütunda *tersnayış* ve beşinci sütunda da *birnayış* fiilleri yer almaktadır. Bu fiillerin geçmiş zaman kökü *da*, *rusna*, *perna*, *tersna* ve *bırna* olur. Görüldüğü gibi beş fiil de *-a* sesi ile bitmektedir. Ancak aşağıdaki tabloda da yer aldığı şekilde nesne dişil olduğu için bütün fiillerin son seslisi *-ê* sesine dönüşmüştür. Burada dikkate değer bir başka nokta, merkez diyalektinde her iki formun da kullanılıyor olmasıdır.

Kuzey Diyalekti		Merkez Diyalekti		Güney Diyalekti	Önerilen Form	
1.Tekil Şahıs	-	-	Mı çay gırna (Ben çay kaynatım)	Mı pising tersnê (Ben kediyi korkuttum)	Mı sa bırnê (Ben elmayı kestim)	Mı sa bırna / bırnê (Ben elmayı kestim)
2.Tekil Şahıs	-	-	Tu çay gırna (Sen çay kaynatın)	-	To sa bırnê (Sen elmayı kestın)	To sa bırna / bırnê (Sen elmayı kestın)
3.Tekil Eril Şahıs	Lajeki aw dê mi (Delikanlı bana su verdi)	-	Yi çay gırna (O çay kaynatı)	-	Ey sa bırnê (O elmayı kesti)	Ey sa bırna / bırnê (O elmayı kesti)
3.Tekil Dişil Şahıs	Gule mektube rusnê (Gül mektubu gönderdi)	-	Yê çay gırna (O çay kaynatı)	-	Ay sa bırnê (O elmayı kesti)	Ay sa bırna / bırnê (O elmayı kesti)
1.Çoğul Şahıs	-	-	-	-	Ma sa bırnê (Biz elmayı kestik)	Ma sa bırna / bırnê (Biz elmayı kestik)
2.Çoğul Şahıs	-	-	Şıma çay gırna (Siz çay kaynatınız)	-	Şıma sa bırnê (Siz elmayı kestiniz)	Şıma sa bırna / bırnê (Siz elmayı kestiniz)
3.Çoğul Şahıs	Qertalan zerence pernê(Kartallar keklığı uçurdu)	-	Yin çay gırna (Onlar çay kaynatılar)	-	İnan sa bırnê (Onlar elmayı kestiler)	İnan sa bırna / bırnê (Onlar elmayı kestiler)

Tablo 4: Nesne Dişil, Fiilin Son Harfi Sesli

1.5. Nesne Çoğul, Fiil Sessiz Harfle Biterse

Kuzey diyalektinin esas alındığı birinci ve ikinci sütunlar ile Güney diyalektinin esas alındığı beşinci sütunda fiilin geçmiş zaman kökünün sonuna -i çoğul eki getirilmiştir.

Merkez diyalektinin esas alındığı üçüncü ve dördüncü sütunlarda farklı bir durum göze çarpmaktadır. Üçüncü sütunda *werdiş* fiilinin geçmiş zaman kökü *-werd* hem çoğul eki almıştır hem de fiildeki tek sesli harf olan *-e* değişikliğe uğramış ve *-ê* ye dönüşmüştür. Dördüncü sütunda ise *-ardiş* fiilinin geçmiş zaman kökü *-ard* herhangi bir ek almamıştır ancak ilk harfi kısa *-a* şapka alarak uzun *-a'*ya dönüşmüş ve nesnenin çoğulluğu bu şekilde belirtilmek istenmiştir.

Üçüncü ve dördüncü sütunlarda karşımıza çıkan durum günlük konuşmada merkez diyalektinde mevcuttur. Ancak bir, iki ve beşinci sütunlarda olduğu gibi fiil kökünün sonuna çoğul ekini getirmek daha uygun görünmektedir.

Kuzey Diyalekti		Merkez Diyalekti		Güney Diyalekti	Önerilen Form	
1. Tekil Şahıs	Mi wend+i (Ben ...ları okudum)	Mi ê berd+i (Ben onları götürdüm)	Mi sê wêrd+i (Ben elmaları yedim)	Mi ârd (Ben ...ları getirdim)	Mi say werd+i (Ben elmaları yedim)	Mi sayi werd+i (Ben elmaları yedim)
2. Tekil Şahıs	To wend+i (Sen ...ları okudun)	To ê berd+i (Sen onları götürdün)	Tu sê wêrd+i (Sen elmaları yedin)	-	To say werd+i (Sen elmaları yedin)	To sayi werd+i (Sen elmaları yedin)
3. Tekil Eril Şahıs	Ey wend+i (O ...ları okudu)	Ey ê berd+i (O onları götürdü)	Yi sê wêrd+i (O elmaları yedi)	-	Ey say werd+i (O elmaları yedi)	Ey sayi werd+i (O elmaları yedi)
3. Tekil Dişil Şahıs	Aye wend+i (O ...ları okudu)	Aye ê berd+i (O onları götürdü)	Yê sê wêrd+i (O elmaları yedi)	-	Ay say werd+i (O elmaları yedi)	Ay sayi werd+i (O elmaları yedi)
1. Çoğul Şahıs	Ma wend+i (Biz ...ları okuduk)	Ma ê berd+i (Biz onları götürdük)	Ma sê wêrd+i (Biz elmaları yedik)	-	Ma say werd+i (Biz elmaları yedik)	Ma sayi werd+i (Biz elmaları yedik)
2. Çoğul Şahıs	Şima wend+i (Siz ...ları okudunuz)	Şima ê berd+i (Siz onları götürdünüz)	Şima sê wêrd+i (Siz elmaları yediniz)	-	Şima say werd+i (Siz elmaları yediniz)	Şima sayi werd+i (Siz elmaları yediniz)
3. Üçüncü Çoğul Şahıs	Înan wend+i (Onlar ...ları okudular)	Înan ê berd+i (Onlar onları götürdüler)	Yin sê wêrd+i (Onlar elmaları yediler)	-	Înan say werd+i (Onlar elmaları yediler)	Înan sayi werd+i (Onlar elmaları yediler)

Tablo 5: Nesne Çoğul, Fiilin Son Harfi Sessiz

1.6. Nesne Çoğul, Fiil Sesli Harfle Biterse

Özü itibarıyla basit bir çoğul yapma durumu söz konusuysen pratikte oldukça karmaşık bir durum göze çarpıyor. Burada hem nesnenin hem de fiilin

çoğul olarak gösterilmesi gerekiyor. Altıncı tabloda *rijnayış*, *herinayış*, *birnayış*, *girnayış* ve *tersnayış* fiilleri yer almıştır. Bu fiillerin geçmiş zaman kökleri *ri-na*, *herina*, *birna*, *girna* ve *tersna* olur. Nesnenin çoğulluğunu belirtmek için bu köklerin sonuna *-i* çoğul ekinin getirilmesi gerekir. Bu durumda örnekteki fiil köklerinin sonunda *-a* ve *-i* seslileri art arda gelmiş olur. Bunun için de iki sesli arasına *-y* kaynaştırma harfi getirilmelidir. Söz konusu tabloda birinci ve ikinci sütunlardaki örnekler yukarıda işaret edildiği şekildedir. Ancak diğer üç sütunda iki farklı durum vardır. Üçüncü ve dördüncü sütunlarda fiil kökünün son harfi olan *-a* seslisi *-ê* seslisine dönüşmüştür. Beşinci sütunda ise çoğul ekine yer verilmemiş ancak kaynaştırma harfi olan *-y* ile çoğulluk belirtilmiştir.

Kuzey Diyalekti		Merkez Diyalekti		Güney Diyalekti		Önerilen Form
1.Tekil Şahıs	-	-	Mı dı çay girnê (Ben iki çay kaynattım)	Mı yi tersnê (Ben onları korkuttum)	Mı say birna+y (Ben elmaları kestim)	Mı sayı birna+y+i (Ben elmaları kestim)
2.Tekil Şahıs	-	To dari birna+y+i (Sen ağaçları kestin)	Tu dı çay girnê (Sen iki çay kaynattın)	-	To say birna+y (Sen elmaları kestin)	To sayı birna+y+i (Sen elmaları kestin)
3.Tekil Eril Şahıs	... banê marijnay+i (... evlerimizi yıktı)	-	Yi dı çay girnê(O iki çay kaynattı)	-	Ey say birna+y (O elmaları kesti)	Ey sayı birna+y+i (O elmaları kesti)
3.Tekil Dişil Şahıs	Berfîne qelemê surî herinay+i (Berfin kırmızı kalemleri satın aldı)	-	Yê dı çay girnê(O iki çay kaynattı)	-	Ay say birna+y (O elmaları kesti)	Ay sayı birna+y+i (O elmaları kesti)
1.Çoğul Şahıs	-	-	-	-	Ma say birna+y (Biz elmaları kestik)	Ma sayı birna+y+i (Biz elmaları kestik)
2.Çoğul Şahıs	-	-	Şıma dı çay girnê (Siz iki çay kaynattınız)	-	Şıma say birna+y (Siz elmaları kestiniz)	Şıma sayı birna+y+i (Siz elmaları kestiniz)
3.Çoğul Şahıs	İnan kitabî herinay+i (Onlar kitapları satın aldılar)	-	Yin dı çay girnê (Onlar iki çay kaynattılar)	-	İnan say birna+y (Onlar elmaları kestiler)	İnan sayı birna+y+i (Onlar elmaları kestiler)

Tablo 6: Nesne Çoğul, Fiilin Son Harfi Sesli

1.7.Fiil Geçişsiz ve Sesli Harfle Biterse

Zazaca'da şahıs zamirleri yalın ve eğik / bükünlü zamirler olmak üzere iki gruba ayrılır. Geçmiş zamanda geçişsiz fiillerde ve diğer zamanlarda yalın şahıs zamirleri kullanılır. Eğik / bükünlü grup sadece geçmiş zamanda geçişli fiil çekimlerinde kullanılır.

Yalın şahıs zamirleri	Ez (Ben)	Tı (sen)	Wı/O (O eril)	A / Ya (O dışıl)	Ma (Biz)	Şıma (Siz)	Yi / Ê (Onlar)
Eğik şahıs zamirleri	Mı (Ben)	Tu/To (Sen)	Yı / Ey (O eril)	Ay / Yê (O dışıl)	Ma (Biz)	Şıma (Siz)	Yın / İnan (Onlar)

Zazaca, eril-dişil ayrımı olan bir dildir. Bu ayrım kendisini şahıs zamirlerinde de göstermektedir. Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere her iki grupta da sadece üçüncü tekil şahıs zamirleri eril -dişil olarak ayrı isimlendirilmiştir. Eğik gruptaki birinci ve ikinci tekil şahıs zamirlerinde (mı - ben, tu / to - sen) cinsiyet durumuna göre değişiklik söz konusu değildir.

Yalın şahıs zamirleri grubunda da eğik grupta olduğu gibi üçüncü tekil şahıslar eril-dişil olarak ayrı isimlendirilmiştir. Ancak bu grupta birinci ve ikinci tekil şahıs zamirleri, isimleri aynı olmakla birlikte eril-dişilliğini fiil çekiminde aldığı şahıs ekiyle göstermektedir. Aşağıdaki tabloda sesli harfle biten *ame-* (gel-) fiili çekimlenmiştir. Şahıs eklerinden önce kaynaştırma harfi gelmiştir. Birinci satırın birinci sütununda öznenin erilliğini belirten *-o* şahıs eki kullanılmıştır. İkinci satırın birinci ve ikinci sütununda dişilliği belirten *-a* şahıs eki kullanılmıştır.

Burada ikinci sütunun birinci satırında dikkate değer bir durum söz konusudur. Fiil, şahıs eki olarak çoğul eki olan *-i* ile çekimlenmiştir. Oysa çekimlenen şahıs, ikinci tekil eril şahıstır. Zazaca'da Kuzey ağzının konuşulduğu bazı yerler hariç, ikinci eril tekil şahıs çoğul formunda çekimlenmektedir.

Eril Özne	Ez ame+y+o	Tı ame+y+i	Wı/O ame	Ma ame+y+i	Şıma ame+y+i	Yi / Ê ame+y+i
Dişil Özne	Ez ame+y+a	Tı ame+y+a	A / Ya ame / amê	Ma ame+y+i	Şıma ame+y+i	Yi / Ê ame+y+i

Yukarıda da belirtildiği gibi birinci tekil şahıs çekiminin eril ve dişil olarak ayrı yapılması dilin yapısı itibarıyla daha uygun görünmektedir. Yani yedinci tablonun dördüncü sütununda yer alan form bizim tarafımızdan da tercih edilmiştir.

Kuzey Diyalekti		Merkez Diyalekti		Güney Diyalekti	Önerilen Form	
1.Tekil Eril Ş.	-	-	-	Ez terso (Ben korktum)	-	Ez tersa+w+o (Ben korktum)
1.Tekil Dişil Ş.	Ez ama+ne (Ben geldim)	Ez şı+ya (Ben gittim)	Ez vêşa (Ben yandım)	Ez tersa (Ben korktum)	Ez şı+ya (Ben gittim)	Ez tersa+w+a (Ben korktum)
2.Tekil Eril Ş.	-	Tı şı+y (Sen gittin)	Tı vêşey (Sen yandın)	Tı tersê (Sen korktum)	Tu şı (Sen gittin)	Tı tersa+y+i (Sen korktum)
2.Tekil Dişil Ş.	Tı ama (Sen geldin)	Tı şı+ya (Sen gittin)	Tı vêşa (Sen yandın)	Tı tersa (Sen korktum)	Tu şı (Sen gittin)	Tı tersa+w+a (Sen korktum)

3.Tekil Eril Ş.	O ame (O geldi)	O ŝi (O gitti)	Wu vêša (O yandı)	Wı tersa (O korktu)	O ŝi (O gitti)	O / Wı tersa (O korktu)
3.Tekil Dişil Ş.	A amê (O geldi)	A ŝi+ye (O gitti)	Ya vêša (O yandı)	Ya tersê (O korktu)	A ŝi (O gitti)	A/Ya tersa/ tersê (O korktu)
1.Çoğul Şahıs	Ma ame+yıme (Biz geldik)	Ma ŝi+y / ŝi+yıme (Biz gittik)	Ma vêşey (Biz yandık)	Ma tersê (Biz korktuk)	Ma ŝi+m (Biz gittik)	Ma tersa+y+i (Biz korktuk)
2.Çoğul Şahıs	Şıma ame+yı (Siz geldiniz)	Şıma ŝi+y (Siz gittiniz)	Şıma vêşey (Siz yandınız)	Şıma tersê (Siz korktunuz)	Şıma ŝi+m (Siz gittiniz)	Şıma tersa+y+i (Siz korktunuz)
3.Çoğul Şahıs	Ê ame+yı (Onlar geldiler)	Ê ŝi+y (Onlar gittiler)	Yi vêşey (Onlar yandılar)	Yi tersê (O korktu)	Ê ŝi (Onlar gittiler)	Ê tersa+y+i (Onlar korktular)

Tablo 7: Fiil Geçişsiz ve Son Harfi Sesi

1.8.Fiil Geçişsiz ve Sessiz Harfle Biterse

Merkez diyalekti örneklerinin gösterildiği üçüncü ve dördüncü sütunlarda çoğul öznenin fiil üzerindeki etkisini belirtmek için çoğul ekinin kullanılması yerine fiilin son hecesindeki sesli harf (e), (ê)'ye dönüşmüş ve çoğulluk bununla ifade edilmiştir. Fakat çoğulluğun, ses değişimi yerine, çoğul ekiyle gösterilmesi daha doğru olacaktır.

Aşağıdaki tabloda sadece dördüncü sütunda birinci tekil şahıs, eril-dişil olarak ayrılmıştır. Ancak eril ve dişil olarak ayrı çekimi daha uygun görünmektedir.

Kuzey Diyalekti		Merkez Diyalekti		Güney Diyalekti	Önerilen Form	
1.Tekil Eril Şahıs	-	-	-	Ez vındert+o (Ben durdum)	-	Ez mend+o (Ben kaldım)
1.Tekil Dişil şahıs	-	Ez mend+a (Ben kaldım)	Ez merd+a (Ben öldüm)	Ez vındert+a (Ben durdum)	-	Ez mend+a (Ben kaldım)
2.Tekil Eril Şahıs	-	Ti kewt+i (Sen düştün)	Ti mêrd+i (Sen öldün)	Ti vındêrt (Sen durdun)	-	Ti mend+i (Sen kaldım)
2.Tekil Dişil Şahıs	-	Ti kewt+a (Sen düştün)	Ti merd+a (Sen öldün)	Ti vındert+a (Sen durdun)	-	Ti mend+a (Sen kaldım)
3.Tekil Eril Şahıs	Kekil rakewt (Kekil uyudu)	O merd (O öldü)	Wu merd (O öldü)	Wı vındert (O durdu)	O mend (O kaldı)	O mend (O kaldı)
3.Tekil Dişil Şahıs	Zere rakewt+e (Zere uyudu)	A rakewt+e (O uyudu)	Ya merd (O öldü)	Ya vındert (O durdu)	-	A mend (O kaldı)
1.Çoğul Şahıs	-	Ma kewt+i (Biz düştük)	Ma mêrd+i (Biz öldük)	Ma vındêrt (Biz durduk)	-	Ma mend+i (Biz kaldık)
2.Çoğul Şahıs	-	Şıma vıyart+i (Biz geçtik)	Şıma merd+i (Siz öldünüz)	Şıma vındêrt (Siz durdunuz)	-	Şıma mend+i (Siz kaldınız)
3.Çoğul Şahıs	Ê kewt+i ra (Onlar uyudular)	Ê mend+i (Onlar kaldılar)	Yi merd+i (Onlar öldüler)	Yi vındêrt (Onlar durdular)	-	Ê mend+i (Onlar kaldılar)

Tablo 8: Fiil Geçişsiz ve Son Harfi Sessiz

Sonuç

Zazacanın üç diyalektindeki bu karşılaştırmada görüldüğü üzere fiil çekimi bazen her üç diyalekte aynı şekilde yapılmaktadır. Bazı durumlarda iki diyalekte ortak bir form mevcuttur. Bazen de Kuzey ve Merkez diyalektinden alıntı yapılan kaynaklardan her bölgeden birer kaynakta ortak bir form görülürken diğeri iki kaynakta daha farklı bir formla karşılaşmak mümkündür.

Hiç şüphesiz başta Merkez diyalekti olmak üzere, tüm diyalektlerdeki ses düşmeleri bazen dille ilgili kuralın tespitini zorlaştırabilmektedir. Bu durumlarda ister fiil olsun ister ek olsun, dilin matematiğine riayet edildiğinde sorunun çözümünün kolaylaştığı görülecektir.

Zazaca dilbilgisi ile ilgili son yıllarda yapılan çalışmalar, henüz tam anlamıyla geneli kapsayacak ve ihtiyaca cevap verecek dereceye ulaşmamış olsa da bu konuda ciddi bir mesafenin kat edildiğini söylemek mümkündür. Kuşku yok ki yerellikten kurtulmak ve bölgeler üstü, genel bir dilbilgisine ulaşmak için, yeni çalışmalarda dilin matematiğinin referans alınması gerekir.

Kaynakça

- Beki, A. (2015) *Gramêr Zon Zazakî*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Berz, K. (2002) *Gramerê Zazakî*, İremet Yayınları, Stockholm.
- Bêwayêr, A. (2006) "Zazaca'da -ê Ünlüsünün Kullanımı ve Yazım Hataları", *Çıme*, Sayı:4, , ss. 24-31.
- Çem, M. (2013)*Türkçe Açıklamalı Kurmancca (Zazaca) Gramer*, Deng Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Gültekin, S. (2010) *Ro Ser Zarawayê Kirmanckî Xebata Gramerî*, İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- Gündüz, D. (2013)*Türkçe Açıklamalı Kurmancca / Zazaca Dil Dersleri*, Vate Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- Jacobson, C. M. (1999) *Zazaca Okuma Yazma El Kitabı*, Tij Yayınları, İstanbul.
- Jacobson, C. M. (2001) *Rastrustena Zonê Ma - Zazaca Yazım Klavuzu*, Tij Yayınları, İstanbul.
- Keskin, M. (2012) *Zonê Ma Zanena?*, Geoaktif Yayınları, İstanbul.
- Keskin, M. (2015) "Zaza Dili", *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 1, Cilt:1, Sayı:1.
- Kocadağ, Ç. (1997) *Razarê Dımulki-Türkçe Açıklamalı Zazaca Gramer*, Almanya.
- Korkmaz, Z. (2014)*Türkiye Türkçesi Gramerî Şekil Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara.
- Lezgin, R. (2012)*Dersê Zıwanî*, Roşna Yayınevi, Diyarbakır.
- Malmısaniy, M. (2015) *Kurmancca ile Karşılaştırmalı Kurmancca (Zazaca) Dilbilgisi*, Vate Yayınevi, İstanbul
- Malmısaniy, M. (1983)"Dimilkî de Lêkerê Hevdudanî", *Hêvî*, Sayı:1, Paris, ss.67-82.
- Malmısaniy, M. (1984) "Dimilkî Miyan di Ciyaya Vatişan", *Hêvî*, Sayı:2, Paris, ss.86-103.
- Oğur, S. (2014) *Farsça-Zazaca-Kurmancca Mukayeseli Gramer ve Temel Sözlük*, Yazılama Yayınevi, İstanbul.
- Oğur, S. (2014) *Zazakî/Kirmanckî Destûr (Gramer) Be Qesey Kerdenê*, Yazılama Yayınevi, İstanbul.
- Pamukçu, F. (2001) *Gramerê Zazakî / Zıwanrêznayî*, Tij Yayınları, İstanbul.
- Şahin, H. (2013) *Ebe Vatena Tırki Kitabe Musaena Zazakî-Türkçe Açıklamalı Zazaca Öğrenme Kitabı*, Fam Yayınları, İstanbul.
- Turgut, H. (2009). *Türkçe Açıklamalı Zazaca Dilbilgisi*, Tij Yayınları, İstanbul.
- Varol, M. (2015). "Cumhuriyetten Günümüze Zazacanın Eğitim Faaliyetleri İçerisindeki Durumu", *Turkish Studies*, Cilt:10/3, ss.1069-1078.
- Veroj, S. (2014). *Veracêkerdena Gramerê Zazakî û Kurmanckî/Hevberkirina Gramera Zazakî û Kurmanckî*, Ava Yayınları, İstanbul.
- Zerteng, P. (1980). "Zazakîyê Erzırganî û Diyarbekır", *Tirêj*, Sayı:3, , ss. 7-15.